

УДК 392 (477.5) "18-19"

Жам О.В. (м.Переяслав-Хмельницький)

ДОРОЖНІЙ ПОБУТ НАСЕЛЕННЯ КИЇВЩИНИ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ

У статті досліджуються етнографічні та етнологічні аспекти регіональної історії ХІХ – поч. ХХ ст.

Ключові слова: мандрівки, Християнські обереги, етнографічні дослідження, традиційно-побутова культура, історичне минуле.

Дорожній побут українців – складне за структурою та змістом явище традиційної культури, комплекс, який містить кілька послідовних взаємопов'язаних етапів: підготовка до подорожі, виїждження подорожуючих з дому, перебування в дорозі, повернення.

Залежно від мети подорожі їздили /ходили/ поодинокі чи групами, регулярно, періодично чи зрідка, в дорозі перебували короткий або ж тривалий час. Групами або так званим "гуртом", як правило, мандрували заробітчани і прощани, а поодинокі – здебільшого у приватних справах. Причому, перші направлялися переважно в одне й те саме місце, відправлялися в ту саму пору року, а то і в один і той самий день, як, скажімо, на прощу, і в дорозі перебували не один день. Приватні поїздки були в основному не регулярними, короткотривалими, і мали на меті вирішення нагальних потреб або ж просто відпочинок, пов'язаний зі зміною звичного середовища місцеперебування.

До будь-якої подорожі, навіть буденної та близької, готувалися дуже відповідально і ретельно. Заздалегідь шили спеціальний дорожній одяг чи просто одягали чисте, іноді нове, вбрання, лагодили легкі чоботи чи якесь інше зручне взуття, запасалися продуктами, що довго не псувалися, старанно вимивалися, адже вірили, коли вирушити в дорогу чистим, то буде вона легкою, а подорож вдаюю. Найбільш скуппульозно готувалися до тих мандрівок, які передбачали довготривалу відсутність подорожуючого вдома. Відправляючись у далеку дорогу, намагалися провідати могили предків, отримати благословення батьків, попрощатися з родичами та знайомими, вислухати напутнє слово хрещених батьків, помиритися, як була з ким сварка. Бувало, що перед від'їздом постилися і сповідувалися, ставили свічки святому Миколаю, якого вважали помічником у дорозі, а також тим святим, дні яких припадали на період запланованої подорожі. Часом взагалі замовляли церковну службу чи молебн. Останнє здебільшого стосувалося заробітчан та прочан.

В дорогу з собою брали продукти харчування: – хліб, сало, цибулю, часник, овочі, фрукти, крупи, запас води, змінний одяг, лікувальні засоби.

Важливе, хоча і опосередковане значення, відігравали під час мандрівок окремі дорожні речі-атрибути. Згідно до народних уявлень вони в комплексі з магічними обрядодіями, спеціальними текстами, замовляннями, мали силу впливати на долю подорожі. Щоб заручитися підтримкою

небесних сил, з собою в дорогу брали християнські обереги: іконку, ладанку, свячену воду, громичну свічку, молебник тощо. Обов'язковим атрибутом подорожуючих похилого віку був ціпок. У досліджуваний період він виконував виключно практичну функцію, хоча попереднє його побутування часом носило магічне забарвлення (згадаємо чумацьких ватажків, кобзарів і т.д.)

Особливо зважали на прикмети, які передували початку подорожі. На першому місці серед них були так звані віщі сні. Вважалося за недобре, коли напередодні мандрівок снилися: пошкоджена дорога (розмита, обірвана), перехрестя, багнюка, зруйнований міст, перевернутий віз, туман, простоволоса жінка в білому вбранні на шляху, кінь, що збелебенився і т.п. А коли бачили уві сні рівну пряму дорогу, ще й знаходили підкову на ній – то був вірний знак, що мандрівка виявиться вдалою. Окрім сновидінь напередодні подорожі також звертали увагу на поведінку домашніх тварин (собаки, коня, вола), крик птахів (сови, сороки), вигляд нічного неба, зважали на те, кого зустрінуть по дорозі першим (священника, цигана, злидаря, чужинця, вагітну жінку, вдову, заможного чоловіка), а також на такі суто дорожні прикмети, як перехожого з пустими відрами, змію, що переповзла шлях, чи kota, який перебіг дорогу. Іноді бувало так, що навіть лишалися вдома чи переносили на деякий час поїздки через погану прикмету. Адже вірили, якщо необачно відправитися в подорож, – проігнорувати дорожні прикмети, не попрощатися з рідними, не отримати благословення, – то в дорозі неминуче трапиться якесь нещастя. Важко сказати, наскільки перераховані вірування містять раціональне зерно, проте безсумнівно є одне – наші предки свято вірили, що дотримання звичаєвих кодексів, за якими вони зорганізовували свій дорожній побут, допоможе оберегти подорожнього в дорозі від усього лихого, незнано-ворожого, яке очікувало на нього на перехідному етапі від місця відправлення до місця прибуття. У виконанні цих охоронних функцій і полягає практичність дорожніх традицій українців.

Кульмінаційним моментом виїзду у дорогу було прощання з близькими, домівкою, селищем. Прощалися неодноразово. Перший раз – в хаті, вдруге – біля воріт, а найбільш близьких людей проводжали до околиці села. Суворо заборонялося прощатися на порозі, оскільки це місце спілкування з предками роду. Тому на порозі годилося

трохи затриматися і подумки попросити благословення пращурів.

З різними членами родини прощалися по-різному, залежно від того статусу, який вони мали в сім'ї. До батьків підходили на благословення, стареньким цілували руку, коханих обіймали, малим дітям наказували слухати старших, іншим тиснули руку. Перед тим, як вийти з хати, подорожуючі хрестилися до образів на покуті, просили вибачення у всіх присутніх, коли „щось не так зробили”, чи когось образили. Потім всі, хто знаходилися в оселі, присідали на кілька хвилин – „щоб усе добро сідало”. Прощаючись востаннє, проводжаючи зичили „щасливої дороги” подорожуючому, примовляючи при цьому: „Йди (їдь) з Богом”, на що той відповідав: „Бувайте здорові”. Багатослівних, а, особливо, слізних прощань, як правило, уникали, щоб не наврочити і „не заплакати дорогу”. Найбільш забобонні особи старалися вийти з хати „непоміченими”, тобто не як звичайно через вхідні двері, а задніми, так, ніби вони і зовсім не покидали оселі. Це мало забезпечити швидке і благополучне повернення подорожуючого додому. Як тільки подорожуючий з проводжаючими (чи сам) виходили з дому, то відразу причиняли двері, і за ним (а також за конем, транспортним засобом) виливали воду – „щоб дорога не курила”. В окремих випадках при цьому били старий посуд: рахуючи черепки, дізнавалися, як скоро відсутня особа повернеться додому. Здебільшого розбивали на вдачу старі горшки, миски заробітчани.

Найкращим часом для відправлення в дорогу вважався ранок гарного погожого дня. Подорожі в другій половині дня – „по обіді” – народом засуджувалися. Від таких мандрівок – „нічних походеньок” – чекали неприємностей, несподіванок, і зверталися до них лише в разі крайньої необхідності. Вибірково підходили до вибору дня тижня для початку подорожі. Традиційно найкращим днем для цього вважалася суббота. У далеку дорогу рекомендувалося вибиратися в четвер. Народна мудрість застерігала від подорожей у понеділок – „у понеділок роботи не починай і в дорогу не вирушай”.

Мандруючи селом, подорожуючі намагалися пройти повз церкву, навіть, коли це було не по дорозі: спинялися на хвилину, коли дозволяв час, заходили в середину, коли ж ні – просто хрестилися на маківки. Обов'язково прощалися з усіма зустрічними.

Особливими урочистостями відзначалися проводи новобранців, молоді, яка відправлялася на навчання, осіб, що від'їжджали на постійне місце проживання в іншу місцевість. Їх часто проводжали вулицею, кутком, всім селом. Це дійство супроводжували музика, співи, танці. Специфічними були також збори і виїзд у дорогу рибалок, мисливців, торгівців, візників, заробітчани і т.д. Не менш самобутніми та оригінальними були окремі обрядові виїзди. Та оскільки вони не є предметом даного дослідження, то в цій статті не розглядаються.

В дорозі поводитися надзвичайно обачно. Із зустрічними вели себе чемно, одночасно і привітно, і обережно. Щоб щасливо повернутися додому, в дорозі регулярно молилися і намагалися не грішити. Єдиною християнською заборобою, яку дозволялося порушувати під час подорожей, особливо тривалих, було недотримання постів, адже постування в дорозі могло негативно відбитися на фізичному стані подорожуючого. Рекомендувалося на час подорожі не вживати спиртного, зважати на добрі і погані прикмети, уникати спинятися в місцях з дурною славою, а також „не ловити гав”, тобто бути уважним. Щоб якимось розрадити себе в дорозі та не задрімати, мандруючі співали, грали на музичних інструментах, жартували, розповідали різні бувальщини. Остерігаючись різного роду небезпеки, подорожуючі в дорозі ставали надзвичайно побожними. Насамперед це проявлялося у частому зверненні до святих з молитвами. Однією з найбільш поширених серед них була наступна: „Збережи мене, Господи, раба Божого..., в дні, і в часи, і в получаси, повсякчас і помилуй від ворога і супостата, від летучого і від повзучого, від чоловічої, і від жіночої статі. Захисти мене, Матір Божа, Пресвята Богородиця, своєю ризою від землі і до неба. Слава тобі, Господе (тричі), і Сину, і Святому Духу. Амінь.” Молитву повторювали тричі.

Енергетичну підтримку мандрівникові „забезпечували” також рідні та близькі йому люди, що лишилися вдома. Вони часто згадували його, уникаючи лаяти і згадувати неприємні випадки, з ним пов'язані, молилися за відсутнього, оберігали його речі від пошкодження, а особливо викрадення злими людьми з метою наврочення подорожуючому.

Проходить час. Настає момент, коли подорожуючий всіма силами тягнеться до дому – повертається.

Як вертають з дороги до дому, то поспішають скоріше дійти. З наближенням до села, навпаки, зупиняються, щоб спочити, привести себе в порядок: переодягтися, помитися – „очиститися” – щоб не занести до села нічого „нечистого”. Задля цього намагаються вертатися біля водоймища. Найкращим вважалася при поверненні перебрести, переїхати мостом, перейти кладкою якусь воду. Повернувшись, йшли просто до своєї хати і вже згодом провідували рідних, зустрічалися із знайомими, відвідували церкву. З собою привозили хоча б незначні подарунки для рідних та близьких, інших тішили оповідками про свої мандри. В особливих випадках для відзначення повернення влаштовували бенкет.

Таким чином, дорожні звичаї в загальній системі традиційно-побутової культури українців посідають важливе місце як важлива сфера повсякденного життя народу. Разом з іншими чинниками вони несуть велику інформацію про особливості світогляду української нації, її духовну і соціальну культуру.

Ми зупинилися лише на окремих моментах дорожніх традицій українців, переважно на їх функціонально-побутових аспектах. Це лише невелика частина звичаєвих кодексів, за якими наш народ організував свій дорожній побут.

Сформувавшись у далекому історичному минулому, окремі дорожні традиції існують і сьогодні з дещо трансформованим змістом. Як багато інших архаїчно-символічних обрядодій, вони втратили своє початкове значення і в сучасному дорожньому побуті все більше тяжіють до чисто

демонструючих акцій та використовуються як розважальна програма.

Сьогодні настав час пильніше придивитися до дорожніх традицій нашого народу і віднайти в них те раціональне зерно, що, можливо, зможе емоційно та енергетично забезпечити добробут подорожуючих (про все інше сучасна транспортна інфраструктура подбала) і відкрити по-новому українцям у всій своїй красі БЕЗМЕЖНИЙ ВІЧНИЙ СВІТ ШЛЯХУ.

Summary:

Some ethnographic and ethnological aspects of regional history of the XIXth – the early XX centuries are studied in the article.

Key words: travelling, Christian symbolic things, ethnographic research, traditional and domestic culture, historical past.

